

УДК 630*.907.2: 712.01: 630*187

М.Н. ЗЕЛЕНСЬКИЙ¹

ІНФОРМАТИВНІСТЬ ТИПІВ ЛІСУ ПРО ЕСТЕТИЧНІСТЬ НАСАДЖЕНЬ

Дано аналіз літератури з питань естетичної оцінки лісів, охарактеризовано естетичні достоїнства не-порушених господарською діяльністю трьох типів лісу та антропогенні їх зміни.

Тип лісу може і повинен бути використаний для оцінки потенційної естетичності лісів та при формуванні цільових типів лісопаркових ландшафтів.

Широкомасштабна урбанізація території України, окультурення природних ландшафтів, віддалення людини від природи збільшує її потяг до непорушених ландшафтів. Відпочинок у лісах стає соціальною і біологічною потребою, бо повноцінне відтворення фізичних і духовних сил можливе лише на лоні непорушеної природи. Ліси є саме тим елементом природи, компоненти якого найменше трансформовані. Але при цьому потрібно враховувати, що характер лісового ландшафту може створювати цілеспрямований психологічний вплив (напруження або спокою, подразнення або задоволення).

Процеси взаємодії людини з лісом неминуче опосередковуються через апарат нервової системи на психофізіологічному та психофізичному рівнях. Покращення регуляторної і трофічної функції нервової системи, які можуть бути досягнуті при естетотерапії, служать основою для застосування їх як лікувально-профілактичного фактора [1, 8]. Мальовничість лісового ландшафту має велику виховну силу, облагороджує, викликає натхнення і прикрашає відпочинок. Ліс відіграє важливу морально-етичну роль, збагачує розумовий і духовний світ людини, сприяє розвитку художньо-естетичного смаку, покращує архітектурно-декоративний благоустрій, сприяє прикрашенню місця проживання, що підвищує суспільно-культурний рівень життя населення [18].

З метою підвищення психотерапевтичної ролі рекреаційних лісів шляхом створення умов, які можуть забезпечувати постійну наявність стимулів, що викликають позитивні емоційні реакції, при ландшафтній таксації вивчають естетичну цінність існуючих лісових ландшафтів. На основі отриманих даних розробляють заходи, спрямовані на підвищення їх якості. Практика запропонувала ряд способів визначення естетичної цінності лісових ландшафтів. Більшість з них базуються або на індивідуальному зоровому сприй-

нятті, або оцінюються за потребою заходів для їх поліпшення чи можливості використання для відпочинку у момент оцінки. Тобто, естетичні достоїнства лісових ландшафтів у всіх випадках оцінюються суб'єктивно.

Але кожному незайманому лісу у конкретних умовах притаманна своєрідна естетичність, яка визначена самою природою [22]. І хоч у людей немає єдності щодо сприйняття естетичного, проте суб'єктивність не абсолютна, бо водночас існують і об'єктивні фактори краси [19-21].

При оцінці естетичності лісу, як складової частини пейзажу, слід враховувати, що людина пейзаж сприймає до певної міри як споживач, творець і його елемент. Відомо, що естетичні достоїнства лісових ландшафтів зростають із багатством ґрунтів, збільшенням віку деревостанів, ускладненням структури насаджень та рельєфу місцевості, збагаченням складу лісових угруповань. З метою максимального усунення фактора суб'єктивізму в оцінці естетичності лісових ландшафтів, ряд дослідників та існуючих нормативно-методичних документів [3-6, 12] пропонують використовувати сукупність ландшафтно-таксаційних ознак насаджень, які фіксуються у таксаційних описах у міру зменшення їх якості. При цьому в оцінці головним є визначення домінант та їх опис [6]. У ландшафтах закритого простору домінантою виступає, головним чином, деревно-чагарникова рослинність, а у ландшафтах відкритого простору – рельєф у поєднанні з оточуючою рослинністю та водними просторами.

Оскільки родючість ґрунту у певних географічних умовах виражається видовим складом лісової рослинності, то Е. Таппо [15] в основу своєї класифікаційної оцінки естетичності лісів поклав тип лісорослинних умов без врахування фактичного складу і стану лісової рослинності, поєднання її компонентів, психоемоційного впливу на людину у різні пори року. Л.І. Рубцов [13] і С.Я. Соколов [14] вважають можливим оцінювати ландшафтно-естетичні достоїнства насаджень за типами лісу. З ними погоджується А.А. Ніколін [10], але з доповненням частини показників, які фіксуються у

¹ **Микола Никоневич ЗЕЛЕНСЬКИЙ** – член-кореспондент ЛАН України, кандидат сільськогосподарських наук, професор, Український державний лісотехнічний університет, Україна, м. Львів, Тел./факс (380-322) 39-06-21, E-mail: lgf@forest.lviv.ua

ландшафтно-таксаційному описі. Таким чином, останній автор доповнює естетичну оцінку типу лісу таксаційного виділу низкою об'єктивних і суб'єктивних показників. В.П. Кучерявий [9] для трансформованих лісів України вважає за краще для оцінки естетичності насаджень використовувати не тип лісу, а рослинну асоціацію.

М.М. Тюльпанов [16] зауважує, що між внутрішнім змістом лісопаркового ландшафту і його зовнішньою формою існує єдність, виражена відповідно його структурної форми типові лісу. Незважаючи на те, що автор користується типологією В.М. Сукачова, у певних випадках це стосується і типів лісу у трактуванні української лісотипологічної школи. Так, сухий сосновий бір Полісся характеризується лише одним типом лісопаркового ландшафту (горизонтального зімкнення без підросту і підліску). Деревостан переважно зріджений (відносна повнота 0.5–0.6), низькопродуктивний (3–4 класи бонітету), однопородний (сосна звичайна, рідко з березою), однарусний з довгокронними (40–50%), збіжистими ($q_2 = 0,57–0,63$), часто скривленими стовбурами, які мають значні прикореневі потовщення і поверхневі кореневі лапи. Мохово-трав'яниста рослинність дифузно – рідка (проективне вкриття становить 7–24%), бідна видовим складом і тільки звертають увагу на себе голубувато-сірі подушки кладонії лісової (*Cladonia silvatica* (L.) Hoffm.), плями бурувато-сірого оленячого моху (*Cladonia rangiferina* (L.) Web.) і контрастні темнозелені купини зозулиного льону волосистого (*Polytrichum piliferum* Schreb.). Трохи урізноманітнюють ґрунтовий покрив поодинокі стебла нечуй-вітру волохатенького (*Hieracium pilosella* L.) та зонтичного (*H. umbelatum* L.), золотушника звичайного (*Solidago virga-aurea* L.), цмину піскового (*Helichrystum arenarium* (L.) D.C.) з їх невеликими жовтими квітами. У вітряну погоду навіть у глибині лісового масиву коливаються рідкі волоті костриці овечої (*Festuca ovina* L.), келерії созиї (*Koeleria glauca* D.C.), мітлиці тонкої (*Agrostis tenuis* Sibth.), біловуса стиснутого (*Nardus stricta* L.).

Хоч у цьому типі лісу панує спокій, простір, сонце, аромат живиці, але загальна бідність рослинного і тваринного світу спонукає до роздумів про залежність від обставин, невлаштованість буття. Рекреантами цей тип лісу сприймається неоднаково внаслідок індивідуальної оцінки кожним відвідувачем. Як відзначає Г. Перн [11], для практика-лісівника чи жителя села багатолісних районів, для якого ліс є постійним об'єктом праці, більш естетичними є прямі, повнодеревні, високо очищені від сучків стовбури. Для жителів міста, які відвідують ліс з метою психологічного розвантаження та відпочинку, більш привабливими є дерева з низько опущеними кронами, зігнутими гілками, різносторонньо викривленими стовбурами або навіть з дуплами, великими плодовими тілами трутових грибів.

У випадку наявності невеликих ділянок вказаного типу лісу серед більш багатих типів він стає досить екзотичним і приємно з ними контрастує. В околицях курорту Немирів (Львівщина) на відстані пішохідної доступності насадження такого типу лісу серед свіжого і вологого дубово-соснового субору і грабово-дубово-соснового сугрудку виглядають досить привабливо у похмуру погоду, рано весною або пізно восени, у

сніжну морозну днину. Але у сухі літні дні, хоч і вабить напоєне ароматом живиці, чебрецю (*Thymus serpyllum* L.), гвоздики розчепіреної (*Dianthus squarrosus* M.B.) та піскової (*D. arenarius* L.) повітря, проте через погану прохідність сипкого піску, бідність рослинного і тваринного світу його майже не відвідують курортні рекреанти. У цьому типі лісу важко формувати інші типи лісопаркових ландшафтів і з естетичної точки зору він оцінюється не дуже високо.

Збільшення багатства ґрунту та оптимізація його вологості сприяє формуванню сугрудкових і дібровних типів лісу з багатим видовим складом рослинності, різноманітною структурою насаджень. Ці типи лісу дають змогу формувати різні типи лісопаркових ландшафтів, що значно підвищує їх рекреаційну придатність, бо дозволяє кожному відвідувачеві вибрати ландшафт, який найповніше відповідає його психологічній конституції і настрою. У таких умовах формуються багатоярусні різнопородні деревостани з наявністю різної густоти підросту і підліску. Чагарниковий ярус і трави є частиною лісової краси, бо вони утворюють з деревостаном не тільки вегетативну, але і естетичну єдність [23].

У свіжій грабовій судіброві Розточчя також домінує сосна звичайна, але, на відміну від попереднього типу лісу, утворює високопродуктивні двоярусні деревостани, де до основного едіфікатора нерідко домішуються ще 10 деревних порід, а підлісок формують 13 видів чагарникових порід. У мохово-трав'яному ярусі плямисто-дифузного розміщення нараховується майже сотня видів, значна частина з яких цвітуть у різний час вегетаційного періоду. Тут природно формуються переважно лісопаркові ландшафти вертикального зімкнення різної прохідності і проглядання з багатим тваринним світом. Великі стовбури сосни і дуба з характерною корою і своєрідним галузненням, багатство видового складу рослинності викликають повагу до лісового затишку, вселяють оптимізм, сприяють розвитку уваги, викликають радісні і позитивні емоції. Горбистий рельєф району або навіть виходи на поверхню пісковиків сприяють пішому туризму і влаштуванню видових точок з оглядом навколишніх краєвидів, що істотно підвищує естетичну цінність лісових масивів.

Надзвичайно високою естетичною цінністю відзначається свіжа грабова діброва Волинського лісо-степу, яка формується на сірих лесовидних суглинках. Тут природно формуються дво-триярусні деревостани. Крім дуба звичайного, у формуванні основного компонента насаджень беруть участь 9–11 видів. У мохово-трав'яному покриві нараховується 154 види, з яких 101 вид цвіте 45 кольорами та відтінками. Розміщення різних видів мохово-трав'янистих рослин більш рівномірне (5–11 видів на 1 м²), ніж у попередньому типі лісу. У їх рості і розвитку різко виражені сезонні аспекти. Багато видів мають утилітарне значення. Різні за розмірами і формою стовбури дерев; розмірами, габітусом, галузненням і густотою крони; формою і розмірами листки, квіти і плоди, доповнюючи один одного і по-різному поєднуючись, створюють достатньо колоритний, виразний і привабливий лісовий ландшафт у всі пори року.

Неповторне враження на відвідувачів справляють високовікові дубняки. Величаві, товстомірні, кремезні стовбури дуба звичайного з міцною розгалуженою короною, твердою товстою глибокотріщинуватою корою випромінюють силу, здоров'я, викликають повагу, бадьорість, вселяють віру в оздоровлення, надають силу життя в усі пори року та будь-яку погоду. Навіть дубові молодняки викликають позитивні емоції насиченими темнозеленими, блискучими своєрідної форми шкірястими листками, в основній масі скупченими на кінцях міцних ребристих пагонів, які на фоні інших порід сприймаються як своєрідні букети. Особливий емоційний вплив справляють неопалі на зиму листки пізньої форми дуба, вони вселяють оптимізм, стійкість і віру.

У цьому типі лісу (як і у попередньому) другий ярус формує граб звичайний з іншими породами. Попелясті гладкокорі, часто ребристі, галузисті, з міцними прикореневими лапами стовбури граба уособлюють у собі силу, опірність, впевненість і витривалість. Неповторну чаруючу картину створює корона, де, шукаючи світла, листки розміщуються в одній площині у вигляді природного віяла. Поряд з грабом іноді тут трапляється берест, який інтригує рекреантів густим пір'ястим галузненням крони з темними шорсткими "рогатими" листками і корковими наростами на корі, а весною – зеленню листків та дрібними рожеватими квітами.

У свіжій грабовій діброві нерідко трапляється береза звисла та осика. Береза приваблива в усі пори року. Вона уособлює у собі слабкість, м'якість, податливість, спонукає до поступливості та компромісності у рішеннях. Білизною кори контрастує на фоні стовбурів інших видів деревних порід, милує зір і створює веселий настрій яскраво-зеленими листками весною, а у кінці вегетації – осіннім золотом. Осіннє пожовтіння листя, хоч і віщує про закінчення літа, але вселяє оптимізм, а не печаль і розпач. І тільки у вітряні дощові дні звислі догві пагони крон навіюють сумні думки. Осика з повнодеревними, високоочищеними від сучків стовбурами, ажурними кронами, легким тривожним шелестінням округлих на довгих черешках листків навертає до роздумів, аналізу, спогадів. Береза та осика урізноманітнюють ландшафти даного типу лісу, пом'якшують психологічний вплив основних едификаторів, роблять більш привабливим насадження в усі пори року.

У пору цвітіння та плодоношення надзвичайно ефектні та привабливі деревно-чагарникові види з родини розоцвітих (черешня, яблуня лісова, груша звичайна, горобина звичайна, терен, глід криваво-червоний, шипшина), жимолостевих (жимолость звичайна, калина звичайна), бруслинових (бруслини європейська і бородавчаста), крушинових (крушини проносна і ламка). Вони підвищують естетичну цінність лісу не тільки формою та розмірами листків, але також привабленням у пору цвітіння різних комах, а у пору плодоношення – птахів і звірів, що дозволяє рекреантам більш тісно спілкуватись з природою, повніше її пізнати. Наявність колючок і шипів на ряді цих видів наштовхують на роздуми про мудрість природи, що виробила пристосування захисту від пошкоджень.

Природні насадження свіжої грабової діброви переважно різновікові, з наявністю нерівномірно розмі-

шеного середньої густоти підліску, який сприяє вільному переміщенню відпочиваючих і доброму прогляданню лісових ландшафтів. Вони спонукають до дисциплінованості, обов'язковості виконання задуманого чи дорученого, вдумливості і розважливості, утримання від поспішності висновків і дії.

Оскільки тип лісу, як лісівничо-географічна одиниця у межах кліматичних районів, пов'язаний лісорослинними умовами, взаємодією рослинності, зовнішніх факторів (рельєфом, геологічними і гідрологічними умовами) і діяльністю людини, то він до певної міри дійсно може характеризувати не тільки потенційне багатство рослинності, але і порівняльні естетичні достоїнства насаджень. А вже з типом лісу пов'язані тип лісової рослинності, її продуктивність, густина, товарність, розміри дерев та їх крон, зімкнутість пологів, характер рельєфу [2]. Від цих факторів залежать, у свою чергу, мікрокліматичні умови, різна тривалість гігієнічного комфорту для рекреантів, можливість гніздування птахів, зустрічі з дикими тваринами, рівень прохідності насаджень та глибина їх проглядання. Тип лісу визначає склад і товщину лісової підстилки, яка впливає на розповсюдження звуку та прохідність і навіть на якість лісового повітря [17].

Отже, певною мірою можна погодитись з твердженнями С.Я. Соколова, Е. Таппо, Л.І. Рубцова, А.А. Ніколіна про можливість використання інформації про тип лісу і лісорослинних умов в окремих лісових урочищах для оцінки очікуваної естетичності і навіть рекреаційної придатності насаджень. Але це може стосуватись непорушених або мало трансформованих лісів, яких в Україні практично не залишилось. Антропогенна діяльність внесла суттєві зміни у склад, стан і структуру насаджень, що позначається на їх естетичності.

Антропогенну зміну складу насаджень легко продемонструвати на прикладі свіжої грабової діброви Волинського Лісостепу (ур. Коритниця, Луцький ДЛГ). У першій третині нинішнього сторіччя практикувалось розкорчовування зрубів, трирічне утримування земель під сільськогосподарськими культурами з подальшим посівом жолудів дуба звичайного. Відсутність палива та надлишок робочої сили сприяли навіть у 50-60-ті роки проведенню майже щорічних доглядових рубань із суцільною вирубкою супутників дуба у післявоєнних посадках. Наслідком цих дій є значне поширення чистих одноярусних дубняків з рідким підліском. Тобто існуючий деревостан за своїм складом і структурою не відповідає типові лісу, а тим самим і не характеризує його естетичності.

Інтенсивна заготівля сировини для вироблення гутаперчі в 50-ті роки стала причиною майже повного винищення бруслини бородавчастої та європейської. Введена в 1953 році бузина чорна у культури акації білої, а в 1965 році – малина, які природно тут не виростили, нині трапляються в усьому урочищі, як і скупня на південних мікросхилах у зріджених насадженнях, яка з'явилась тут внаслідок закладення невеликої плантації.

Прагнення підвищити продуктивність деревостанів, а іноді і відсутність потрібного садивного матеріалу у минулому призвели до створення значних площ

у свіжій грабовій діброві чистих чи змішаних насаджень сосни звичайної, берези звислої, смереки звичайної, дуба північного, різних видів тополі, модрина європейської і навіть акації білої. За останні 30–40 років склад молодняків збагатився за рахунок введення у лісові культури липи дрібнолистої, клена-явора, кленів гостролистого та ясенелистого, ясенів звичайного і зеленого, сосон Банкса і веймутової, бархата амурського, горіха маньчжурського і грецького та ін. Все це збагатило не тільки склад насаджень даного типу лісу, але й змінило сприйняття його природної краси, модифікувало психоемоційний вплив на рекреантів.

Збитковість освітлень і прочишень та відсутність робочої сили в останні роки не сприяють належним чином проведенню цих рубань, наслідком чого є надмірне загущення насаджень цієї вікової групи і зниження їх естетичної цінності. У той же час дефіцит товарної деревини спонукає до невиправдано інтенсивних і частих прохідних та вибіркового санітарних рубань, що сприяє зрідженню верхнього ярусу деревостанів, зменшенню їх приростів у висоту, виходу в основний ярус деревних порід другої величини, розростанню підліску, захарашенню ділянок. Ще більш відчутних змін зазнають приміські ліси, на які додатково накладають відбиток забруднення повітря, рекреаційний прес та благоустрій території.

Таким чином, знання типу лісу без детальної характеристики всіх компонентів існуючих насаджень та їх візуальної характеристики не може дати реальної оцінки естетичним достоїнствам конкретної ділянки лісу. Інформація про типи лісу може (і повинна) бути використана для оцінки лише потенційної естетичності насаджень та для формування цільових типів лісопаркових ландшафтів [7]. Оскільки естетична оцінка дуже складна і зумовлена сукупністю індивідуальних та суспільних факторів, а краса природи є історично мінливою суспільною категорією, то доцільним є використання інформації про типи лісу для оцінки рекреаційної придатності насаджень у цілому, а не лише їхньої естетичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багдасарян А.Б. О применении методов ландшафтографии у курортологических исследованиях// Изв. АН Армянской ССР. Геологические и географические науки. – 1961. – Т. 14, № 6. – С. 63–70.
2. Воробьев Д.В. Типы лесов европейской части СССР. – К.: АН УССР, 1953. – 452 с.
3. Голощанов Г.В. Принципы ландшафтно-эстетической оценки и композиции природных биогеоценозов для организации лесопарков у горных местобитаниях: Автореф. дисс.... канд. с.-х. наук. – Алма-Ата, 1972. – 19 с.
4. Інструкція по впорядкуванню лісового фонду України. Проект. – К.: МЛГ, 1994. – 276 с.
5. Журавков А.Ф. Основы ведения хозяйства у лесах зеленых зон прибрежных городов. – Новосибирск: Наука, 1974. – 164 с.
6. Зеленский Н.Н. Эстетическая оценка курортных лесов Львовской области// Лесное хозяйство, лесная, бумажная и де-

ревообрабатывающая промышленность. – К.: Будівельник, 1975. – Вып. 5. – С. 30–32.

7. Зеленський М.Н. Естетична цінність типів лісу Карпатського державного природного національного парку// Національні парки, їх багатофункціональне значення і проблеми охорони природи/ Тез. доп. – Яремча, 1990. – С. 39–41.

8. Кармазин В. Факторы пейзажотерапии на курортах// Вопросы курортологии, физиотерапии и лечебной физкультуры. – 1964. – № 2. – С. 164–169.

9. Кучерявый В.А. Эстетическая оценка лесопарковых фитоценозов зеленой зоны Львова// Лесное хозяйство, лесная, бумажная и деревообрабатывающая промышленность. – К.: Будівельник, 1975. – Вып. 5. – С. 36–42.

10. Николин А.А. Основы лесоустройства лесопарковых насаждений зеленых зон промышленных центров Свердловской области: Автореф. дисс... канд. с.-х. наук. – Свердловск, 1972. – 34 с.

11. Пэрн Г. Устройство пригородных лесов// Современные вопросы лесоустройства. – Каунас: ЛитСХА, 1965. – С. 193–196.

12. Основные положения организации и ведения лесопаркового и лесного хозяйства у пригородной лесопарковой зоне Ленинграда. – Л., 1987. – 145 с.

13. Рубцов Л.И. Садово-парковый ландшафт. – К.: АН УССР, 1956. – 212 с.

14. Соколов С.Я. Архитектурно-художественное значение типов леса// Бюлл. ГБС СССР. – 1963, вып. 48. – С. 25–32.

15. Таппо Э. Основы планирования и ведения хозяйства у парковых лесах на примере парковых лесов окрестностей Таллина: Автореф. дисс.... канд. с.-х. наук. – Таллин, 1970. – 38 с.

16. Тюльпанов Н.М. Лесопарковое хозяйство. – Л.: Стройиздат, 1975. – 161 с.

17. Эбермайер Э. О гигиеническом значении леса // Лесной журнал. – 1893. – № 1. – С. 24–39.

18. Яценко И.И. Эстетическая охрана лесов и лесоустройство// Лесной журнал. – 1917. – № 7–8. – С. 369–386.

19. Mezera A. Esteticka a kulturni hlediska pri tvorbe a ohrane krajiny a prirody// Lesnictvi. – 1970. – № 10. – S. 765–788.

20. Michal I., Kyselka M. Estetické funkce lesa a jejich místo v rámci územního plánování// Lesnický časopis. – 1965. – № 11. – S. 1103–1108.

21. Michal I., Voloscuk I. Načrt estetiky lesa v tvorbe krajiny// Lesnický časopis. – 1972. – № 2. – S. 159–176.

22. Salisch G. Forstestetik. – Berlin: Verlag von J.Springer, 1911. – 434 S.

23. Stüber K. Estetika lesu. – Lwow: Tworczość, 1929. – 214 s.

M.N. Zelensky

FOREST TYPES INFORMATION'S AS TO THE FOREST STAND AESTHETICS

The analysis of literature concerning the questions as to the forest aesthetic value, characteristics of the aesthetic qualities of not touch by the economic activities three forest types end their antropogenic change has been given in this article. Forest type can and has to be used only for forest potential aesthetics value and for forming of purpose types forest-park landscapes.